

Sofiyev Xaləddin Əli oğlu

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universitetinin “Sosial–siyasi elmlər” kafedrasının müdiri,
kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Əməkdar müəllim
E-mail: sofiyev.xaleddin@mail.ru

QLOBALLAŞMANIN “ELMI”

Açar sözlər: Qloballaşma, ekspansiya, mədəni imperializm, partikulyarlıq, fraqmentləşmə

Ключевые слова: глобалистика, экспансия, культурный империализм, частичный, фрагментирование

Key words: globalistics, expansion, cultural imperialism, particular, fragmenting

Qloballaşmanın həm dünya prosesi, həm də elmin predmeti kimi taleyi çox qəribədir. Onun necə və harada başlamasını təyin etmək çox mübahisəlidir. Bəzi araşdırıcılar türkcə desək, kürrəsəliyin «presedentlərini» qədim dünyada tapırlar. Bu mərhələ üçün hətta xüsusi termin təklif edilib: qloballaşmanın primodern, yəni müasir dönmədən əvvəlki mərhələsi [1, p.415]. Qloballaşmanın ilk formalarını qədim imperiyalarda tapanlar da var. Onların arasında türk imperiyalarının olması imkan verir ki, Ortaçağ Azərbaycan mədəniyyətini türk mədəniyyəti kimi imperiya kürrəsəliyi parametrlərində düşünək. Qloballaşmanı Yer üzünün böyük hissəsində gedən əmtəə və informasiya ekspansiyası kimi anlayanda onun tarixi ellinizmə, Roma imperiyasına gedib çıxırsa, xarakterik dövrləri Xilafətə, Səlib müharibələrinə, Atillanın, Çingiz xanın, Teymurun imperiyalarına düşür. Qloballaşmanın antik və Ortaçağ imperiyalarına aparılıb çıxarılması eyni qəbildən olan cəhddir. Hərçənd deməliyik ki, nə əbəs cəhddir, nə də istehzaya layiq anaxronizmdir. Biz əvvəlki imperiyalarda qloballaşma ünsirlərini tapanda prosesin dərin qatları ilə bağları aşkar edirik. Ən azı, Amerikanın kultür imperializmi və qloballaşma prosesinin münasibətlərini qədim imperiyaların mədəni proseslərinin fonunda müşahidə edirik.

Fəlsəfə və elmin təəccübdən yaranması məlum məsələdir. Bunu ilk dəfə Aristotel, sonra isə Eynşteyn demişdi. Təəccüblənmək həvəsi bizim həyatımızda çox böyük rol oy-

nayıb və oynayır. Sirk kimi möhtəşəm sənət növünün dərin motivi təəccüb yaratmaqdır. Səyahətçiləri qorxulu və məşəqqətli yollara itələyən təəccüblü hadisələri görmək istəyidir. Oxşar olaraq, elmdə də yeni nəzəriyyələrin, ideyaların qədim «əcdadlarını» tapmaq təəccüblənmək tələbatından irəli gəlir. Yeni ideyalar iki dalğada insanı təzəliyi ilə «mat qoyurlar». İdeyalar aşınmağa başlayanda isə onunla mat qoyurlar ki, özlərində qədim tarixi daşıyırlar. Sanki əvvəlcə uzaq keçmiş geridə qalmışlıqla assosiasiya olur, sonra isə bu geridə qalmışlıqda gələcəyin nailiyyətinin tapılması təəccüb doğurur. Beləcə, Misir qayaüstü rəsmlərindən skafandrlı adamlara oxşayan şəkillərin tapılması, Bibliyada kosmik gəmi obrazına yaxın təsvirlərin verilməsi XX əsr insanında təəccüb doğurur. Eyni reaksiyanı bu insanda uzaq keçmişin mədəniyyətlərində Edip kompleksinin, şüuraltının, strukturalist, post-strukturalist, qlobalist proseslərin və ideyaların aşkar edilməsi də oyadır.

Əski imperiyalarda qloballaşma ünsürlərinin yer almasının cürbəcür təəccüb doğuran səbəbləri və nəticələri var. Bunlardan biri dünya mifologiyasında və folklorunda özünü göstərən səyyar süjetlər, motivlərdir. Burada, sadəcə, bir məqamı vurğulamaq istəyirik: səyyar süjet və motivlər təkcə bəşər psixologiyasının orta qatlarından gəlir. Səyyar süjetlər qədim qlobal mübadilə proseslərinin qabarıq nəticələridir. Bu proseslərin təəccüb doğuran tərəfi isə odur ki, arxaik dünyada mədəniyyətlər arasında mübadilə kanallarından daha çox bu mübadiləyə mane olan «arakəsmələr» vardı. Mübadiləni stimullaşdıran amil praktiki fayda idi. Bu faydaya görə də bir çox qida növləri mədəniyyətdən mədəniyyətə keçmişdi. Hərçənd bu müstəvidə də «arakəsmələr» yetərinə idi. Türklər Çinlilərlə yaxın ünsiyyətdə olsalar da hər-halda ilan-qurbağa yeməklərini onlardan götürməmişdilər. Eləcə

də dini qadağalara görə, müsəlmanlar da yəhudilər kimi donuz ətinə yaxın buraxmamışdılar.

Ancaq ta əskilərdən informasiya və mədəni dəyərlərin kürrəsəl səyahətinə maneələr qoyan sistem mədəniyyətin özü olmuşdur. Birincisi ona görə ki, İ.Valerstaynın yazdığı kimi, mədəniyyət tərifinə, anlayışına görə partikulyardır, yəni müəyyən bütövün içindəki balaca dairələrdə özünə müəyyənlik qazandır. Beləcə, «Avropa mədəniyyəti» abstraksiyasının içində Şimali Avropa, Cənubi Avropa xalqlarının mədəniyyətləri ayrıca (partikulyar) altsistemlər əmələ gətirir. Eləcə də ərəb mədəniyyəti parikulyarlığa davam gətirməyərk bölünən hüceyrələr kimi Misir, İraq, Yəmənin mədəniyyətləri şəkildə fraqmentləşir. Bax, bu vəziyyətdə kültür universalialarının tapılması fraqmentləşmənin dağıdıcı nəticələrini qismən neytrallaşdırmağa xidmət edir [2,s.45].

Mədəni dəyərlərin Yer üzünü boyu yayılmasına mane olan başqa amillər, «sədlər», «arakəsmələr» ünsiyyət əngəllərindən gəlirdi. Bunu konkret materialda müşahidə edək. Mədəniyyətin kommunikasiya (ünsiyyət) vasitəsi olması semiotika və informasiya nəzəriyyə-sindən sonra, artıq, məlum fakta çevrilib. Lakin Azərbaycan kulturologiyasında tapıldığı kimi, kommunikasiya sistemində medalın iki üzünü var. Bir üzünü həmin sistemin informasiyanı yayma kanalı olmasıdır. O biri üzünü isə informasiyanı «bloka» salma mexanizmi olmasıdır. Dil, davranış kodları, etiketlər, etik normalar, mətbəx simvolları hamısı mədəniyyətin daşıyıcıları arasında informasiyanın axınıni təmin edir. Lakin, o biri yandan, yabancını adam başqa mədəniyyətə düşəndə bilmədiyini dil, yemədiyini yeməklər, alışmadığı davranışlar divar kimi onun qarşısını kəsərək yeni mühitə inteqrasiya olmasının qarşısına sədlər çəkir, «arakəsmələr» qoyur [3,c.191]. Bibliya mifologiyasına görə, Allah Babil qülləsini ucaldan adamların bu təkəbbürlü əməlinin qarşısını almaq üçün onların arasında dil birliyini dağıdır. İnsanlar bir-birinin dillərini anlamadıqlarından ziddiyyətə düşürlər və konflikt onları pərakəndə edir. Bir sözlə, ünsiyyət vasitəsi olan dil həmin dili bilməyənlərin ünsiyyəti qarşısında sədd kimi durur.

Tarix boyu Yer kürəsinin qlobal yayım, ekspansiya üçün «hamar səth» olmasına mane olan «arakəsmələrdən» biri də «özümüz/özgələri» oppozisiyası olmuşdur. Yunanlar başqalarını barbar xalqlar sayırdılar, Oğuzlar şöklü Məlik simvolu ilə bildirilən «kafir elini» pis, özgə dünya hesab edirdilər. Xalqlar «bizimkilər», «özümüz» sözləri ilə dünyalarını narsistik sevgi ilə birləşdirirdilər. İnsan və kollektiv psixologiyasının dərinlərindən gələn «özgələrinə» nifrət və ya şübhə xalqlar arasında ciddi sədlərdən biri olaraq kürrəsəl yayım proseslərini əngəlləyirdi.

Beləliklə, ta qədimlərdən bir-birinə yabançı olan dillər, etnik mədəniyyət kodları xalqlar arasında sədlər, arakəsmələr çəkərək onlar arasında mübadiləyə əngəllər qoymuşdu.

Lakin onu da söyləməliyik ki, ta qədimdən Yer üzünü yayıma əngəllər törədən sədlərin müqavimətini ya qıran, çox vaxt isə zəiflədən alternativ mexanizmlər də formalaşmışdı. Bu mexanizmləri imperiyaların üsulidarə sistemləri, meqaşəhərlər törədirdi. Hərçənd imperiyalardan başqa da elə fenomen vardı ki, Yer üzündə düzölmüş sədləri bu və ya başqa dərəcədə dağıdır, aşır keçirdi. Biz dünya dinlərini nəzərdə tuturuq. Buddizm, Xristianlıq və İslam dünyanın müxtəlif nöqtələrində parlayaraq yaranmış kültür dəyərlərini böyük coğrafiyalara yaymışdılar. Özü də nə dili bilməmək, nə yabancını əənənlərin qəribəlikləri bu yayılmanın qarşısını ala bilməmişdi. Onlar, olsa-olsa, dünya dinləri ilə gələn dalğaların istiqamətlərini ya bir az dəyişmiş, ya düz oxunu sındırmışdılar. Ona görə də Buddizmin, Xristianlığın, İslamın müxtəlif qolları yaranmışdı. Bu qollara məhz müxtəlif yerli dillər və əənənlər öz təsirini göstərmişdi. Beləcə, Buddizmin Tibet lamaizmi, Çan-buddizm qolu yaranmışdı. İslam türk şamanizmi ilə zənginləşmişdi. Hərçənd onu da əlavə etməliyik ki, müxtəlif dillər dinlərə öz təsirini göstərərək dini müxtəlifliklər yaratdığı kimi, dinlər də dillərə təsir göstərərək müxtəlif dillərə eyni sözləri yaymış və bir çox hallarda ərəb, yunan, latın dillərini böyük coğrafiyalarda ortaqlı ünsiyyət vasitəsinə çevirmişdilər.

XIX yüziləcən dünyada kürrəsəl proseslərə mane olan amillərdən ən əsası informasiyanın bütün fiziki daşıyıcılarının zəif yayım

sürəti idi. At və gəmi ilə getmək, daşımaq piyada hərəkətə baxanda nə qədər sürətli olsa da hər halda çağımızın təyyarə, telefon, TV rəbətələrinə nisbətə «qarışqa» yerışı idi. Ona görə də XX əsrə cən adamlar çox hövsələli olmuşdular, çünki bir çox kəltür işlərini darıxmadan yavaş-yavaş görməli olurdular. Hövsələnin mədəni nəticələri danılmazdır. İtalyada, Avstriyada əyalətdən gəlib paytaxtda operaya baxmaq üçün günlər sərf olunurdu. Azərbaycanda Bakı-Şuşa istiqamətində hərəkətə həftələr gedirdi. Belə yavaş çatım sürəti teatri, konserti xüsusi ilə dadlı edirdi. Bədii əsərdən ləzzət qıdanı tələsmədən çeynəmək ritmində baş verirdi. Halbuki kompüterin işə düşmə, saytdan-sayta keçmə, yükləmə sürəti bir az aşağı olanda müasir insan əzab çəkir, hövsələsi daralır.

Hövsələsizlik və insanı darıxmağa qoymayan sürət məsələsi, tarixi dövrlərə tutuşduranda, əlbəttə, nisbidir. XVIII yüzildə Yeni dünyanın başlıca bələsini Paris parfyumeri Baldini həm də sürət xəstəliyində görürdü. O, Paskaldan sitat gətirirdi ki, insanın bütün bələları dinc durub evində qaxılıb oturmaqdan gəlir. Niyə bu qədər yollar, bu qədər körpülər salınır?! Nədir-nədir Liona bir həftəyə getmək olsun. Sivilizasiya adamının hindular, zəncilər yaşayan meşələrdə nə işi vardı, axı?! [4,c.69]. Göründüyü kimi, yavaş sürətin törətdiyi hövsələsizlik yolların və körpülərin salınmasında, buxar maşınlarının ixtirasında güclü səbəblər olmuşdu. Hərçənd hövsələsizliyin nisbilyindəndir ki, əvvəlki dövrlərə baxanda günlərlə yol gedən adamların hövsələsi indiki adamları mat qoya bilər. Çağımızda avtomatlaşma proseslərində əsas təsirlərin düymələri basmaqla həyata keçirilməsinə cürbəcür, hətta fəlsəfi şərh vermək olar [5,c.60]. Ancaq aydındır ki, avtomat düymələri kəltür ixtiraları kimi yavaş prosesləri sürətləndirmək və beləcə, hövsələsizliyə qalib gəlmək istəyindən törəyibdir.

Bütün bu yazdıqlarımız, bir tərəfdən, qlobalisasiyanın tarixinin qədim imperiyalardan, dünya dinlərindən başladılmasının yanlışlığını açmaq üçündürsə, o biri tərəfdən, kürrəsəliyin ünsürlərinin qədimlərdə tapılmasının dəyərini göstərmək üçündür.

Qədimdən başlayaraq dil, mentalitet, ən-

ənələr üzündən dünya səthində kürrəsəl proseslərin qarşısını alan ən müxtəlif tipli sədlər vardı. Aydınlıq üçün bunları bir də sadalayaq. Həmin sədlər yad dillərdən, ənənələrdən, bir araya gəlməz kollektiv psixologiyalardan, dünya üzrə informasiyanın, dəyərlərin yayım sürətinin aşağılığında qaynaqlanırdı. Lakin o biri tərəfdən, belə demək olarsa, bəşəriyyət dünyanın tam təcrid çatlarından fraqmentləşməsinin axıracan baş verməsinə durduran mexanizmlər də ixtira etmişdi (hərçənd bu mexanizmlərin gücü fraqmentləşdirmə mexanizminin gücünə nisbətə zəif idi). Yer kürrəsinin tam fraqmentləşməsinin qarşısını alan və bununla gələcək, - XX əsr qlobalisasiyasını mümkün edən əsasların qurulmasını mümkün edən amillər isə xalqların köçü, imperiyalar, İpək yolu kimi ticarət və səyahət yolları, xalqları ortaq dəyərlərə bağlayan dünya dinləri olmuşdu. Bu əsasların formalaşmasında çox böyük rolü həm də demokratiya dəyərlərinin əvvəlcə Avropada, sonra isə Amerikada bərqərar olması oynamışdı. Demokratiyanın insan haqları kimi dəyərləri bərabərlik (eqalitarizm) yaratmaqla dünyada insanlar, xalqlar arasındakı qlobal yayıma mane olan sədləri ya laxlatmış, ya dağıtmışdı. Azlıqların hüququ, millətlərin bərabərliyi fraqmentləşdirici çatlarla mozaikləşmiş dünyada müəyyən bütövləşmə proseslərinə təməl qoymuşdu. Beləcə, Demokratiya XX əsrdə qloballaşma prosesinin qarşısına çıxan bir xeyli maneələrin müqavimət gücünü azaltmışdı. Ona görə də Fukoyama liberal demokratiya dəyərlərinin yayılmasını qlobalisasiyanın həm təkanveici qüvvəsi, həm də nəticəsi hesab etmişdi [6, c.36].

XX yüzillik üçün qloballaşmanın bir hazırlıq mərhələsi də Yeni dövr fəlsəfəsində və sosial antropologiyasında baş vermişdi. Herder və Kantdan başlayaraq alman fəlsəfəsində bütün bəşəriyyəti əhatə edən nəzəriyyələr formalaşdırılmış, bütün xalqları əhatə edən qanunlar axtarılmışdı. Nəticədə tədricən bütün bəşəriyyətin yaranıb inkişaf etməsinin mənzərəsini canlandıran fəlsəfi-tarixi tədqiqatlara start verilmişdi [7,c.13].

Göründüyü kimi, XX əsrə cən qlobalisasiyanın baş verməsi üçün ən müxtəlif planda kumulyasiya, yəni amillərin yığılıb baza yaratması baş vermişdi. Bu amillərdən bəziləri

yer üzünə yayılmaq məqsədinə kökləndikləri üçün kürrəsəlliyə hazırlıq mərhələsi təsəvvürünü yaradırdı. İmperiyalar, dünya dinləri söylədiyimiz məqsədi güdürdülər. Ancaq eyni fikri, tutalım, mədəniyyətin sürətə köklənməsi ilə bağlı demək olmaz. Tarix göstərir ki, yay və oxun ixtirasından tutmuş, sapandacan, təkərin ixtirasından tutmuş məktub daşıyan göyərçinlərə, çaparlaracan saysız faktlar onu bildirir ki, bəşəriyyət lap əzəldən mədəni proseslərin sürətini artırmaq yollarını axtarmışdı. Bəşəriyyət sürət axtarışında olanda heç də qloballaşma məqsədlərini güdmürdü. Ancaq belə qanunauyğunluq formülə etmək olar: mədəniyyətin siyasət, hərbi, iqtisadiyyat, din və sənət sahələri yüksək sürət pillələrini fəth edəndə qaçılmaz olaraq ekspansionizmə, dəyərlərini, təsirlərini qlobal miqyasda yaymaq, yəni qloballaşmaq istəyinə tutulurlar. Bu mənada sürət fenomenini tez bir zamanda mənimsəyən mədəniyyətlərin mayasında təcavüzkarlıq var. Belə mədəniyyətlər formalaşan kimi qloballaşmaq istəyinə tutulurlar. Formülə etdiyimiz qanunauyğunluq başqa bir haldan da xəbər verir. Sürəti artırmaq ölçülərinə yiyələnmək istəyən mədəniyyətlərdə zahiri partikulyarlığın arxasında şüursuz, latent ekspansionizm canatımı yaranır.

Tarixə baxsaq, görürük ki, bu istəyi həmindən çox və tez gerçəkləşdirən Qərbi olmuşdu. Hərçənd o, arzusuna yalnız XX əsrin ikinci yarısında texnoloji bum nəticəsində çata bilmişdi.

Çox maraqlıdır ki, qlobalizasiyaya aparan amillərin meydana gəlməsinin tarixinin qədimliyinə baxmayaraq bu fenomenə elmi-siyasi-kulturoloji marağın yaranma tarixi elə də qədim deyil. Bəşər tarixi və imperializm, dini ekspansiyalar haqqında olan mifologiyalar, nəzəriyyələr, dedik ki, müasir qloballaşma prosesinin baş verməsi üçün, sadəcə, münbit zəmin hazırlamışdılar. Halbuki əsl qlobal proseslər dünyanın ekologiya, enerji resursları problemlərinin gündəmə gəlməsi ilə baş vermişdi. Bu problemlər praktiki planda meydana çıxandan sonra onların dərkini üçün xüsusi terminlər paketi, paradigmalər və metadil formalaşmağa başlamışdı. «Qlobalistika» termini öncə XX yüzilin 70-ci illərində dövriyyəyə düşmüşdü. Məsələn, 1980-ci ildə Vili Brandın

təşəbbüsü ilə yaranmış komissiyanın hesabatında belə deyim peyda olmuşdu: təhlükələrin qloballaşmasına qarşı siyasətlərin qloballaşması [8, p.7].

Lakin bu termin işlədilməyə başlananda həmmən yeni mövzu dairəsindən xəbər verməmişdi. Əvvəl-əvvəl qlobalizasiya söhbətlərinə biznes və sosial elmlərin dar dairəsində rast gəlmək olardı [9, p.6]. Qlobal problemlərə marağın yaranmasında elmi-texniki inqilabın bəşəriyyət üçün təhlükələrinin dərk olunmasının, futuristik proqnozların və akad. V.İ.Vernadskinin biosferadan noosferaya keçid konsepsiyasının öz rolu olmuşdu. Bütün bu praktiki və nəzəri halların kritik kütləsi 90-cı illərdə toplanandan sonra mütəxəssislərin diqqəti qlobal problemlərdən «qlobalizasiya» fenomeninə, yəni dünyada yeni vəziyyətin, yeni situasiyanın yaranmasına keçmişdi. Həmin vəziyyətlərdən biri sosialist düşərgənin dağılması, «Dəmir» pərdənin aradan getməsi idi. Bu sistem və bu pərdə qlobalizasiyaya əngəl qoyan ən möhkəm sədd idi. Onların dağılması qlobalizasiya axımını və yayımını xeyli hamar müstəviyə çıxardı. Məhz bu zamandan başlayaraq «qloballaşma», «qlobalizm», «qlobalistika» geniş yayılmış terminlərə çevrildi [10, c.28-34]. XX yüzilin 90-cı illərin axırında isə qlobalizmin problem kimi dəbi o həddə çatdı ki, beynəlxalq konfrans və forumların mövzuları sırasında birinci yerə keçdi. Bütün mübahisələrdə qloballaşma proseslərinə nə qədər müxtəlif dəyər və yozum verilsə də bir fikirdə ayrılıq olmadı. Hamı razılaşdı ki, o, pis də olsa, yaxşı da olsa, qarşısızalmazdır [11, c. 337].

Çox maraqlıdır ki, eyni qeyri-müəyyənlik qlobalizasiyaya nəzəri diqqətin sönmə tarixi ilə bağlı da var. Biz artıq qlobalizasiya mühitində yaşayırıq. Bu danılmazdır. «Biz» əvəzliyi isə Qərbi, Şərqi və Cənubun, Şimalın böyük insan kütəlsini əhatə edir. «Qlobalizasiya» artıq «müasir dövr» söz birləşməsinin sinominə çevrilib, daha dəqiq desək, həmin anlayışı sıxışdıraraq yerinə keçib. Lakin «müasir dövrün» haçandan başlayıb haçanacan davam etməsi qeyri-müəyyən qaldığı kimi qlobalizasiyanın gələcəyi də qeyri-müəyyəndir. Daha doğrusu bizim yaxın və uzaq gələcəkdə qloballaşmış dünyada yaşamağımız

az şübhə doğurur. Ancaq dəqiq bilmək olmaz neçənci ildən başlayaraq «qlobalizasiya» sözü demək olar ki, dövriyyədən düşüb. Artıq bu terminə sosioloji, siyasi, kulturoloji məqalələrdə az rast gəlmək olar. Bir ara «qlobalizasiya»ya yönəlik mədhiyyə ruhlu məqalələr bizdə ancaq Qərbin marginal apologetləri tərəfindən yazılırdı. Normal düşüncəli intellektuallara isə qlobalizasiya bəhanə verirdi ki, kürrəsəlliyin müsbət cəhətlərini göstərməklə yanaşı lokal mədəniyyətlərin taleyi ilə bağlı təşvişlərini də izhar etsinlər. Bir vaxtlar mədəniyyətşünaslıqda milliliklə beynəlmilləliyin vəhdəti haqqında «sxolastik» söhbətlər onun üçün idi ki, böyük dünya proseslərində milli dəyərlər sistemi unudulmasın. Əsrimizin əvvəllərində «qlobalıq/lokallıq» oppozisiyası oxşar sözlərə çevrildi. Qlobalizasiyanı tərifləyənlər lokal mədəniyyətlərin qorunmasının vacibliyini də vurğuladılar. Bir xeyli nəzəriyyəçi dünyada baş verən qloballaşmanı qarşısalmaz fakt kimi qəbul etsə də bu mühitdə müxtəlif mədəniyyətlərin bir-biri ilə eyniləşməsinin (unifikasiyasının) təhlükələrini göstərdilər. Qlobalizasiyanın qarşısalmazlığını Markus Bauernfaynd (Markus Bauernfeind) hətta stixiya metaforasında açaraq göstərdi ki, o istənilən vaxt işə salınan, istənilən vaxt dayandırılan hadisə deyil. Bax, bu kontestdə, anti-qlobalist ruhda davranaraq qloballaşmanı dayandırmaq çağırışı ilə çıxış etmək utopizm, anaxronizmdir. Sovet dövründə Azərbaycan kimi ölkələrdə «hifz etmək», «qorumaq» milli dəyərlərlə bağlı ən işlək anlayışlardan idi. Sovet ideologiyasından gəlmə beynəlmilləlik çağırışı mühitində bu anlayışların populyarlığı milli dəyərlərin qalması üçün ovqat yaradırdı və nəticədə milli dəyərləri qorumaq tezisi aksiomatik həqiqət kimi qəbul olunurdu. Beynəlmilliyə milli dəyərlərlə bağlı perspektiv kimi baxılırdı, yəni tədqiqatçıların üstünə öhdəlik qoyulurdu ki, milli dəyərlərin beynəlmilləl perspektivlərini açmalıdırlar. Yalnız «hicab», «cəhalət» kimi milli keyfiyyətlərə bu perspektiv rəva sayılmırdı.

Qlobalizasiya mühitində təsvir etdiyimiz sxem yenə qalır. Cəhaləti, vəhşi adətləri çıxmaqla heç bir milli fakt qlobal dünya fonunda aşağılamır. Nəinki aşağılaşdırılmır, hətta deyilir ki, qloballaşma milli mədəniyyətlərə xidmət etməlidir. Buna bir örnək. Araşdırmalar aydın edir ki, Yaponiyada milli ideya axtarışlarına güclü təkan qlobalizasiya vermişdi, çünki məhz kürrəsəlləşmə mühitində milli mədəniyyətin itmək qorxusu böyümüşdü və bu, onu qorumaq, gəlişdirmək ideyasına təkan vermişdi. Bu həm də konservativizmə təkan vermişdi. Konservativizm siyasi dəstəyini alandan sonra mədəniyyət sahəsində daha sayğı doğurucu imic alır. Maraqlıdır ki, məhz qlobalizasiyanın dünya ilə iri addımlarla irəlilədiyi dövrdə siyasətdə Ronald Reyqan və Marqaret Tetçerin simasında konservativizm populyarlıq qazanmışdı. Mədəniyyətdə isə konservativizm anti-qlobalist ideologiya olmasa da qlobal eyniləşmə mühitində ənənəvi dəyərlərin qorunmasını önəmli mədəni akta çevirmişdi.

Söylədiklərimizi belə yekunlaşdırmaq olar: Qloballaşmanı əski dövrlərin köçlərinə, qədim və Ortaçağ imperiyalarına aparıb çıxanlar var. Lakin, fikrimizcə, kürrəsəl proseslər XX əsrin sonlarına aiddir. Daha öncələr isə tarix boyu bəşəriyyət sanki gələcək qloballaşmaya iqtisadi-siyasi-mədəni-hərbi müstəvilərdə hazırlıq mərhələlərini həyata keçirmişdir.

Əlbəttə, qloballaşmanın prototipləri tarix boyu ticarət əlaqələrində, səyahətlərdə, missioner fəaliyyətində və s.,-də özlərinə yer tapmışdılar. Lakin dünyada lap qədimdən başqalarının daxil olmasına sədd qoyan xeyli vasitələr formalaşmışdı. Hər hansı xalqın dili, adət-ənənəsi sanki yadların qarşısında duran arakəsmə funksiyasını görmüşdü.

Lap qədimlərdən mədəniyyətlər bu sədlərin müqavimətini aradan götürmək üçün vasitələr hazırlamışdır. Deməli, bəşər tarixində həm qloballaşmanın qarşısını almaq üçün, həm də gələcəkdə kürrəsəlləşmənin baş verməsi üçün xeyli tapıntılar əldə edilmişdir. Səyahətlər, köçlər dünyanın fraqmentləşməsi ni zəiflədən hadisələr olmuşdu.

Lap qədimlərdən mədəniyyətlər bu sədlərin müqavimətini aradan götürmək üçün vasitələr hazırlamışdır. Deməli, bəşər tarixində həm qloballaşmanın qarşısını almaq üçün, həm də gələcəkdə kürrəsəlləşmənin baş verməsi üçün xeyli tapıntılar əldə edilmişdir. Səyahətlər, köçlər dünyanın fraqmentləşməsi ni zəiflədən hadisələr olmuşdu.

ƏDƏBİYYAT

1. Global Transformations: Politics, Economics and Culture. California: Stanford University Press, 1999, 515 p., p.415).
2. Мoшнyгa П.А. Глобализация японской культуры. М.: МАКС Пресс, 2010, 244 с., с 45.

3. Mehdi Niyazi. 110 nəsnə. Nəəsindən bir az. B.: Qanun, 2014, 446 s., c.191.
4. Зюскин П. Парфюмер. История одного убийцы. Санкт-Петербург: Издательский Дом «Азбука – классика», 2006, 298 с., с.69.
5. Бодрийяр Ж. Система вещей. М.: РУДОМИНО, 2001, 218 с., с.60.
6. Мошняга П.А. Глобализация японской культуры. М.: МАКС Пресс, 2010, 244 с., с.36.
7. Универсальная и глобальная история: Эволюция вселенной, земли, жизни и общества (Хрестоматия). Волгоград: Учитель, 2012, 688 с., с.13.
8. Suman Gupta Globalization and Literature. Polity Press, 2009, 190 p., p.7.
9. Religion, Globalization and Culture. Edited by Peter Beyer, Lori Gail Beaman. BRILL, 2007, 608 p., p.1. Rıçard Kilminster hətta aşkar etmişdir ki, «qloballaşma» termini ilk dəfə 1961-ci ildə Webster lüğətində işlənmiş, 1972-ci ildə isə Oksford lüğətində düşmüşdü. Marşall Maklyuen bu sözü işlətməsə də onun bir deyimində «qlobal kənd» termini səslənmişdi. O yazmışdı ki, qarşılıqlı elektron asılılıq dünyanın yeni imicini, - qlobal kənd imicini yaradıb (Suman Gupta Globalization and Literature. Polity Press, 2009, 190 p., p.6).
10. Универсальная и глобальная история: Эволюция вселенной, земли, жизни и общества (Хрестоматия). Волгоград: Учитель, 2012, 688 с., с.28-34,
11. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося общества. М.: ООО DirectMEDIA, 2002, 378 с., с. 337.

Софиев Халеддин Али оглы

«НАУКА» ГЛОБАЛИЗАЦИИ

РЕЗЮМЕ

Первоначальные формы глобализации нашлись в древних империях. Если воспринять глобализацию как торговую и информационную экспансию, имеющую место во многих местах земного шара, то

ее история восходит к эллинизму. С древних времен системой, препятствующей путешествию информации и культурных ценностей являлась сама культура. Одной из «перегородок», которая препятствовала земному шару являться «равной поверхностью» для глобального распространения и экспансии была оппозиция «свои-чужие». С древних времен существовали различные языковые, ментальные и традиционные барьеры, препятствующие процессу развития на земле. Еще тогда культуры находили пути преодоления этих барьеров. Несмотря на древнюю историю факторов, ведущих к глобализации, история возникновения научно-политическо-культурологического интереса к этому феномену не такая уж древняя. Путешествия и переселения были событиями, ослабляющими фрагментирование мира.

Sofiyev Xaləddin Əli oğlu

“SCIENCE” OF GLOBALIZATION

SUMMARY

The first forms of globalization are found in the ancient empires. When understand globalization as trade and informational expansion which exists in most parts of the world, its history goes back to the period of ellinizm. In the past the system which prevented travelling of information and cultural values was the culture itself. One of “partitions” which prevented the world to be a “flat place” for global spread and its expansion was the opposition “native/strange”. Beginning from the ancient times there were various language, mental and traditional barriers which prevented processes of development in the world. In the past cultureas found ways to remove these barriers. Though history of factors led to globalization is ancient, history of scientific-political-culturological interest to this phenomenon isn't too ancient. Travelings and migrations were the events which weakened fragmenting of the world.